

135
ODE

Ο ΔΗΓΟΣ
ΤΗΣ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΕΡΓΑΜΟΥ

ΣΥΝΤΑΧΘΕΙΣ ΥΠΟ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΩΣ

ΤΩΝ

ΕΝ ΒΕΡΟΛΙΝΩ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ ΜΟΥΣΕΙΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΑΘΗΝΩΝ

ΥΠΟ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚ. ΓΕΡΜΑΝ. ΑΡΧΑΙΟΛ. ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ

1901

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

135

Ο Δ Η Γ Ο Σ

ΤΗΣ

ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΕΡΓΑΜΟΥ

ΣΥΝΤΑΧΘΕΙΣ ΥΠΟ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΩΣ

ΤΩΝ

ΕΝ ΒΕΡΟΛΙΝΩ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ ΜΟΥΣΕΙΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΥΠΟ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚ. ΓΕΡΜΑΝ. ΑΡΧΑΙΟΛ. ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ

1901

Ἀθῆναι, Τυπογραφεῖον «Ἑστία» Μαΐονος καὶ Καραγιοῦρη — 2916

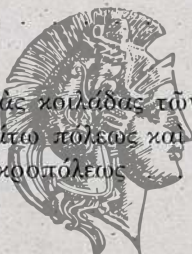
ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ

	Σελίς
Δύο σχεδιογραφικοὶ πίνακες	4· 5
Τὸ ταξείδιον	7
Ἡ νῦν πόλις	9
Ἱστορικὰ	9
Τρεῖς περιοδεῖαι:	
I. Ἐκδρομὴ εἰς τὰς κοιλάδας τῶν ποταμῶν	12
II. Ἐρεῖπια τῆς κάτω πόλεως καὶ τῶν περὶ	13
III. Ἐρεῖπια τῆς ἀκροπόλεως	19

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

AKAATHMIA

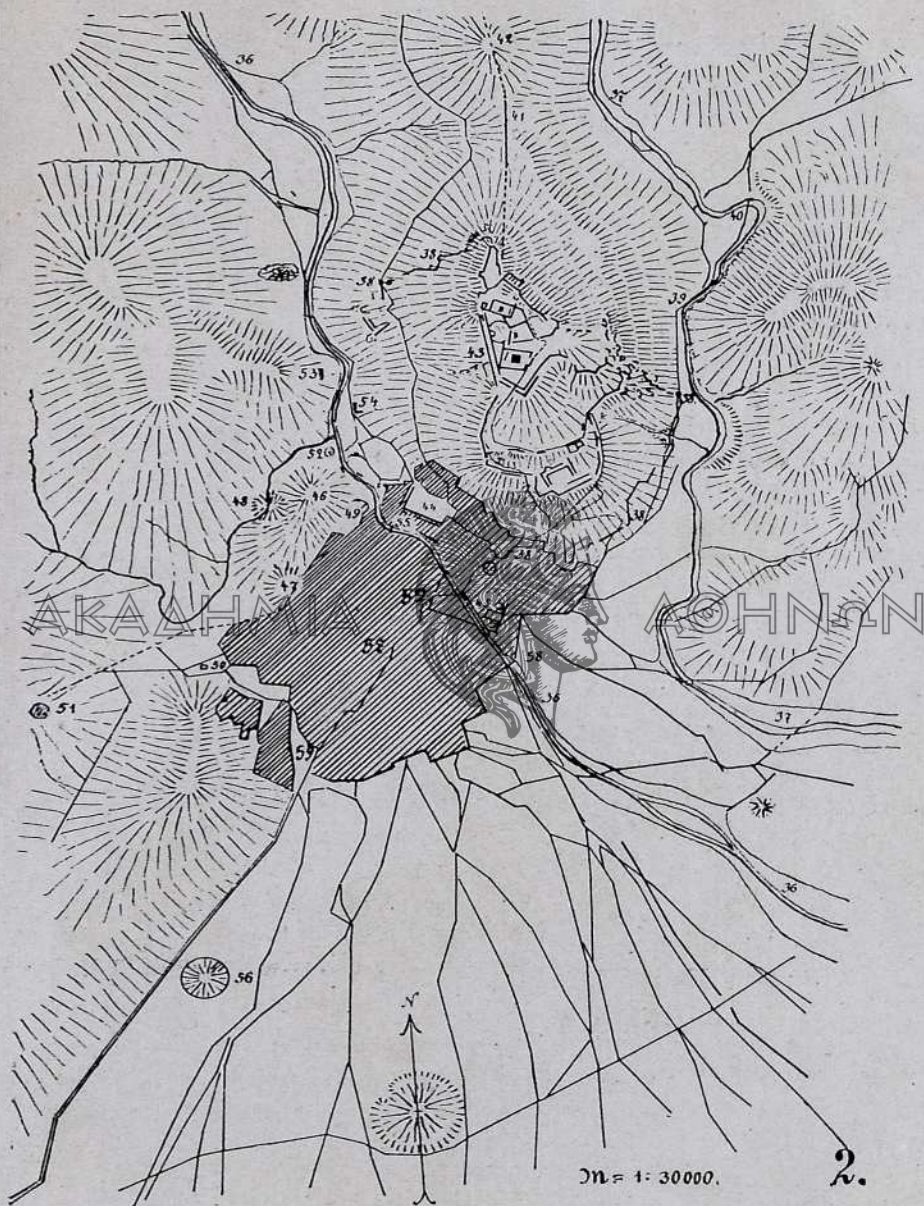

Αγ. Θεόδωρ.

Ελ. Βρύσις

Μ = 1:10000.

1.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Τὸ Ταξείδιον.

Εἰς Πέργαμον μεταβαίνομεν συνήθως μέσον Σμύρνης ἢ Μυτιλήνης.

Ἐκ Σμύρνης ἀναχωροῦσιν ἀτμόπλοια τῆς ἐγχωρίου συγκοινωνίας δις καθ' ἑβδομάδα εἰς τὸν λιμένα Δίκελι· ἡμέραι ἀναχωρήσεως ἦσαν μέχρι τοῦδε ἡ Τρίτη καὶ ἡ Παρασκευὴ ὥραν 8ην πρὸ μεσημβρίας. Ἐφθάνον δὲ εἰς Δίκελι συνήθως μετὰ 3ης καὶ 4ης ὥρας μετὰ μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας.

Ἐκ Μυτιλήνης τὸ θέρος ἀνεχώρουν ἐσχάτως Τετάρτην καὶ Σάββατον περὶ τὴν 11ην ὥραν πρὸ μεσημβρίας φθάνοντα εἰς Δίκελι περὶ τὴν 1 μετὰ μεσημβρίαν.

Ἐν Δίκελι εὐρίσκονται ἅμαξαι διὰ Πέργαμον· ὁλόκληρος ἅμαξα στοιχίζει 3 μετρητιέδες, πρὸς μόνῃ θέσις 1 μετρητιέ. Ὅμοίως δὲ καὶ ἐν Περγᾶμῳ εὐρίσκονται ἅμαξαι διὰ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς Δίκελι ἐπὶ τῷ αὐτῷ ἀγωγίῳ. Οἱ ἱππεῖς δύνανται νὰ ἀκολουθήσωσι καὶ ἰδιαιτέραν ἀτραπὸν.

Ἐκ Δίκελι ἀναχωροῦσι τὸ θέρος τὰ κατὰ Τετάρτην καὶ Σάββατον περὶ τὴν 1ην ὥραν φθάνοντα ἀτμόπλοια ἀμέσως διὰ Σμύρνην, ὅπου φθάνουσι τὴν αὐτὴν ἑσπέραν· τὰ δὲ κατὰ Τρίτην καὶ Παρασκευὴν μετὰ μεσημβρίαν φθάνοντα ἀναχωροῦσιν εἰς Μυτιλήνην ἀμέσως, ὅπου φθάνουσιν ἐντὸς δύο ὥρῳ.

Ἐκ Σμύρνης δύναται τις νὰ μεταβῇ καὶ διὰ ξηρᾶς εἰς Πέργαμον, ἀναχωρῶν διὰ τοῦ καθ' ἡμέραν ἐκ Σμύρνης πρὸ μεσημβρίας εἰς Σῶμα ταξειδεύοντος σιδηροδρόμου. Ἐκεῖθεν

ἐὰν δὲν θέλῃ νὰ φθάσῃ τις εἰς Πέργαμον νύκτα, ταξειδεύων μὲ ἄμαξαν ἐπὶ πέντε ὥρας, διανυκτερεύει εἰς τὸ χάνι παρὰ τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν, ὅπου ὅμως οἱ καλομαθημένοι ταξειδιῶται δὲν θὰ μείνωσι πολὺ εὐχαριστημένοι. Εἰς Πέργαμον φθάνει τις τοιουτοτρόπως τὴν ἐπομένην ἡμέραν. Ἡ ἄμαξα στοιχίζει 4 μετσητιέδες, τὴν δὲ νύκτα 5.

Εἰς τὴν ἐκ Περγάμου διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ ἐπιστροφὴν πρέπει νὰ προφθάσῃ τις τὸν ἐκ Σῶμα πρωτὶ εἰς Σμύρνην ἀναχωροῦντα σιδηρόδρομον, εἴτε ταξειδεύων ἐφ' ἁμάξης τὴν νύκτα, εἴτε διανυκτερεύων εἰς τὸ χάνι τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ Σῶμα.

Ἐν Περγάμῳ εὐρίσκει τις κατάλυμα καὶ τροφὴν εἰς καλὸν διὰ τὸν τόπον ξενοδοχεῖον, τὸ "Ξενοδοχεῖον τῆς Ἀκροπόλεως". Εἰς τὴν αὐτὴν οἰκίαν εὐρίσκεται καὶ τὸ ἀργυραμοιβεῖον τοῦ κ. Σοφιανοῦ καὶ τὸ γραφεῖον τοῦ ἐπιμελητοῦ τῶν ἀρχαιοτήτων κ. Δημητρίου Τσολακίδου (ἴδε σελ. 19).

Ἴππους πρὸς περιόδευσιν εὑρίσκει τις ἐν Περγάμῳ τὸ ἀγώγιον εἶνε περίπου 1 μετσητιές δι' ὅλην τὴν ἡμέραν.

Ἡ τιμὴ τῶν νομισμάτων εἶνε ὡς ἐν Σμύρνη· ὁ μετσητιές εἶνε τὸ $\frac{1}{3}$ τῆς τουρκικῆς λίρας, ἰσοδυναμῶν πρὸς 33 γρόσια· ἡ λίρα ἔχει 178 γρόσια (ὄχι χρυσᾷ).

Ἡ Πέργαμος ἔχει ἐν γένει κλίμα ὑγιεινόν· μόνον ἔνεκα τοῦ ἐλώδους πυρετοῦ πρέπει ν' ἀποφεύγῃ τις τὸ ὑπαιθρον ἐν καιρῷ νυκτὸς κατὰ τὸ θέρος. Ἡ ἀσφάλεια ἐντὸς τῆς Περγάμου καὶ περὶ αὐτήν, διὰ τοὺς Εὐρωπαίους μάλιστα ταξειδιώτας, εἶνε πλήρης.

Ἡ νῦν πόλις.

Ἡ νῦν πόλις Μπέργαμα ἢ Πέργαμος ἔχει εἰκοσακισχιλίους περίπου κατοίκους (Τούρκους, Ἑλληνας, Ἀρμενίους καὶ Ἰουδαίους), ἔδρα οὖσα καϊμακάμη, ὑποκειμένοι* εἰς τὸ βιλαέτιον Ἀϊδινίου.

Τὰ ἀξιοθέατα αὐτῆς εἶνε τοπία τινὰ γραφικώτατα καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μνημεῖα. Ἐξάίρετος θέα εἶνε ἡ ἐκ τοῦ Μοσλουκ-κιοπρου (ἦτοι ἐκ τῆς ὑπεράνω τῶν ἀψίδων τοῦ ποταμοῦ γεφύρας πλησίον τῆς λεγομένης βασιλικῆς) (ἴδε σχέδ. II 45), ἡ τοῦ Μπακσεβάν-πασα (ἦτοι τοῦ λαχανο-πασαρου) (57), ἡ τοῦ ὀθωμανικοῦ τεμένου* Ἀμπατζιλιάρ-τζιαμισὶ παρὰ τὸ ῥωμαϊκὸν θέατρον, ἡ ἐκ τοῦ Οὔτς-κεμέρ-κιοπρου (ἦτοι τῆς γεφύρας τῶν τριῶν ἀψίδων) (58), ἡ ἐκ τοῦ ἐκκοκκιστικοῦ ἐργοστασίου τοῦ βάμβακος πρὸς τὴν λεγομένην βασιλικὴν καὶ τὴν ἀκρόπολιν· τὰ λοιπὰ θὰ ἀναφέρωμεν περιγράφοντες τὰ ἀρχαῖα ἐρεῖπια. Τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ παζαρίου (59) συνιστῶμεν ἰδίως κατὰ τὴν Δευτέραν, ἡμέραν ἀγορᾶς.

Ἱστορικά.

Ἡ Πέργαμος καταλαμβάνει περιφανὲς ὄνομα ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἰς χρόνους ὑστέρους.

Μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ τρίτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος ἦτο ἀσήμαντος ἔτι, ἀπλῇ πρωτεύουσα τῆς παρακειμένης χώρας.

Ἡ ὠχυρωμένη πόλις κατελάμβανε τότε μόνον τὴν κορυφὴν τοῦ βουνοῦ, εἰς ταύτην δὲ μετέφερε πρὸς ἀσφάλειαν σημαντικὸν θησαυρὸν εἰς τῶν διαδόχων τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὁ βασιλεὺς Λυσίμαχος, καταλιπὼν φρουραρχὸν Φιλέταιρόν τινα. Κατὰ τοὺς ταραχώδεις ἐκείνους καιροὺς κατῴρθωσεν οὗτος νὰ διατηρήσῃ ἐνταῦθα τὴν θέσιν του καὶ τέλος νὰ κατασταθῇ ἀνεξάρτητος, διάδοχον καταλιπὼν τὸν ἐξ ἀδελφοῦ ἀνεψιὸν Εὐμένη Α' (263—241 πρὸ Χρ.), ὃν διεδέχθη ὁ Ἀτταλὸς Α' (241—197 πρὸ Χρ.), ὅστις, πολεμῶν κατὰ τῶν Σελευκιδῶν καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς μισθοφορούντων Γαλατῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐστερέωσε τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν, περιβληθεὶς καὶ τὸ βασιλικὸν διάδημα. Ἐπ' αὐτοῦ πιθανῶς ἐπέχειν ἡ χαμηλότερον μέχρι τοῦ ἡμίσεος ὕψους τοῦ βουνοῦ ὁ περίβολος τῆς πόλεως (σελ. 22).

Ότε κατὰ τὸν δευτέρου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα πάντα τὰ παρὰ τὴν Μεσόγειον θάλασσαν κράτη διηρέθησαν εἰς δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα, ὁ Ἀτταλὸς συνετάχθη πρὸς τὴν Ρώμην κατὰ τῶν φίλων τῶν Καρχηδονίων, πρὸς ταύτην δὲ συμμαχῶν ὁ διάδοχος αὐτοῦ Εὐμένης Β' (197—159 πρὸ Χρ.) ἐξέτεινε σπουδαίως τοῦ Πέργαμινοῦ κράτους τὰ ὅρια. Ἡ πόλις κατέστη πρωτεύουσα πάσης σχεδὸν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, περιβληθεῖσα δι' ἰσχυροτάτων τειχῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων συμπεριελήφθη ἅπαν τὸ βουνὸν μέχρι τῶν (χειμαρῶδων) ποταμῶν Σελινοῦντος καὶ Κητείου.

Μετὰ τὸν Εὐμένην ἐβασίλευσαν ὁ Ἀτταλὸς Β' (159—138 πρὸ Χρ.) καὶ ὁ Ἀτταλὸς Γ' (138—133 πρὸ Χρ.). Κατόπιν ἀπερροφήθη καὶ τὸ κράτος καὶ ἡ πόλις ὑπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς κοσμοκρατορίας, κατὰ τοὺς εἰρηνικοὺς δὲ χρόνους αὐτῆς ἐξετάθη ἡ Πέργαμος πρὸς τὴν πεδιάδα, ἰδίως πέραν τοῦ Σελινοῦντος, εὐρύτερον καὶ τῆς σημερινῆς τουρκικῆς πόλεως.

Περὶ τῶν περιπετειῶν τῆς παρακμῆς τῆς πόλεως κατὰ τοὺς βυζαντηνοὺς καὶ τουρκικοὺς χρόνους ἔλλιπεις εἶνε αἱ εἰδήσεις. Τοῦτο μόνον ἀρκοῦμεθα νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι ἡ μὲν ἀρχαιοτάτη ἐπὶ τοῦ βουνοῦ πόλις, μεταβάλλουσα μορφήν, περιωρίζετο ὅλον ἐν εἰς στενότερα ὄρια, ἕως οὗ ἐπὶ τουρκοκρατίας ἔπαιυσεν οἰκουμένη, ἡ δὲ κάτω πόλις ἐκ τῶν ἔρειπίων ἀνεγεννήθη πάλιν καὶ ἦνθησεν ὁπωσδήποτε. Ἐν ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων ἐκείνων, ὅπισθεν τῶν ὁποίων ἐξήτουν προστασίαν οἱ κάτοικοι τῆς ἄνω πόλεως, εἶνε τὸ μέγα ἐν σπουδῇ κατεσκευασμένον τεῖχος, ὅπερ ἀνηγέρθη, ὡς φαίνεται, πρὸς ἄμυναν κατὰ τῶν τότε ἐπιδρομῶν περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης μετὰ Χριστὸν χιλιετηρίδος. Πρὸς τοῦτο ἐχρησιμοποιήθησαν κυρίως λίθοι ἐκ τῶν ἀρχαίων μεγαλοπρεπῶν κτιρίων, κεκρυμμένοι μαινάντες κατὰ τὸ πλεῖστον ἐν τῷ τείχει, μέχρ' οὗ εἰς φῶς ἐξήχθησαν κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἡρώσεων ἀνασκαφῇ.

Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ταύτην τὴν ποσὴν ἀφορμὴν ἔδωκε δῶρόν τι τοῦ Καρόλου Χούμανν (Hummann), ἀποστείλαντος τὸ 1873 εἰς Βερολῖνον τὰ πρῶτα τεμάχια μεγάλων ἐξεχόντων ἀναγλύφων ἐκ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Περγάμου. Κατόπιν ἐγκρίσει τῆς αὐτοκρατορικῆς ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως καὶ τελευταῖον τῇ συμπράξει τῆς γενικῆς διευθύνσεως τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μουσείου ἤρχισεν ἡ κανονικὴ τῶν ἔρειπίων ἐξερεύνησις. Ταύτην διεξήγαγεν ἐπιτυχῶς ὁ Κάρολος Χούμανν ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην διοίκησιν τῆς διευθύνσεως τῶν ἐν Βερολίῳ βασιλικῶν μουσείων ἀπὸ τοῦ 1878 μετὰ διακοπῶν μέχρι τοῦ 1886 τῇ συμπράξει καὶ πολλῶν ἄλλων, ἐξ ὧν ὁ Ριχάρδος Βὼν (Bohn) ἰδίως μετέσχε τῆς ἐργασίας διαρκῶς καὶ ἀποτελεσματικῶς. Ἀργότερον συνεχίσθη πάλιν πολλαχῶς ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα. Τὸ 1898

κατήρτισε τὸ χαρτογραφικὸν σχεδιάσμα τοῦ τόπου ὁ λοχαγὸς Μπέρλετ (Berlet).

Αἱ ἔρευναι αὗται ἔφερον εἰς φῶς σημαντικὰ λείψανα τῆς πρωτενούσης τῶν περγαμινῶν βασιλέων, καθιστῶντα τὸν τόπον ἔτι μᾶλλον ἀξιοθέατον καὶ διδακτικόν, ὅσον καὶ ἂν τὰ πλεῖστα τῶν κινήτων εὐρημάτων μετεκομίσθησαν ἐντεῦθεν, κατατεθέντα εἰς τὰ μουσεῖα τοῦ Βερολίνου καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ καὶ ὥς μία τῶν ἑπτὰ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐκκλησιῶν τῆς Ἀποκαλύψεως ἐλκύει οὐχ ἥττον ἢ πόλις τὸν ἐπισκέπτην.

Τρεῖς Περιοδεῖται.

Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ὁ ἐπισκέπτης διαθέτει τρεῖς ἡμέρας ἐν Περγάμῳ, διαιροῦμεν εἰς τοῖα μέρη τὰ ἀξιοθέατα αὐτῆς. Ἐὰν ὁ χρόνος ἐπείγῃ, δύναται τις ἕκαστον αὐτῶν νὰ περιοδεύσῃ καὶ ἐντὸς ἡμισείας ἡμέρας. Ὅστις πολὺν βιάζεται, ἄς προτιμήσῃ τὴν ἐπίσκεψιν τῆς ἀκροπόλεως (III).

I. Ἐκδρομὴ εἰς τὰς κοιλάδας τῶν ποταμῶν.

(Σχέδιον II)

Ἡ δυτικωτάτη τῶν δύο ὑπὸ τὴν ἀκρόπολιν πρὸς δυσμὰς καὶ ἀνατολὰς ἐκτεινομένων κοιλάδων εἶνε καὶ ἡ μεγίστη, μεγαλύτερος δὲ τῶν ἄλλων εἶνε καὶ ὁ ποταμὸς αὐτῆς. Σήμερον καλεῖται οὗτος Μπέργαμα - τσαΐ ἀνωτέρω τῆς πόλεως, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ πόλει Μποκλουκτσὲ (ἀπόθεις ἀκαθαρσιῶν!)· τὸ ἀρχαῖόν του ὄνομα ἦτο Σελινοῦς (36). Ἡ ἀνατολικὴ κοιλάς εἶνε στενωτέρα, ἐγγὺς δὲ τῆς ἀκροπόλεως καὶ βραχύ-

δης ποταμὸς αὐτῆς εἶνε τὸ Καστέλλ-τσαϊ, ὁ Κήτειος τῶν ἀρχαίων (37). Ἀμφότερα τὰ ρεύματα ταῦτα, τὰ ὅποια κατὰ τὸν χειμῶνα ἐξογκοῦνται πολύ, ἐνῶ κατὰ τὸ θέρος σχεδὸν ἐντελῶς στειρεύουσι, συμβάλλουσι μόλις κατὰ τὸ ἀντίπεραν ἄκρον τῆς πεδιάδος εἰς τὸν κύριον ποταμόν, τὸν Μπακίρ-τσαϊ, ἦτοι τὸν Κάϊκον τῶν ἀρχαίων, ὅστις διὰ τοῦ ἀμμοχώστου στόματος ἐκβάλλει εἰς τὴν θάλασσαν μετὰ τοῦ ὄρμου Κλίσσε-κιόϊ (Ἐλαίας, τοῦ ἀρχαίου ἐπινείου τῆς Περγάμου) καὶ τῆς πολίχνης Τσιανταρλίκ (Πιτάνης).

Πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν δύο κοιλάδων καὶ τῶν ὀπισθεν τῆς ἀκροπόλεως ἀρχαίων ὑδραγωγείων ἀνερχόμεθα ἐκ δυσμῶν παρὰ τὸν Κήτειον. Ἡ ὁδὸς φέρεται ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὁχθῆς, κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῶν ἀρχαίων λειψάνων τοῦ ἐπὶ Εὐμένους Β' περιβόλου τῆς πόλεως ἢ παρ' αὐτὰ ταῦτα περαιτέρω παρὰ τὴν ὁδὸν βαίνει ὁ δι' ἀσβεστοτοίχων κτισμένος ὁχθὸς ῥωμαϊκοῦ ὑδραγωγείου, ὅπερ ἀνωτέρω ἐν τῇ κοιλάδι διέρχεται τὸν ποταμόν ἐπὶ ἀψίδος ἢ πηγῇ αὐτοῦ εἶνε παρὰ τῇ Σῶμα. Περαιτέρω εὐρίσκομεν λαίικας τινάς, ἐνθα ἀναβλύζει τὸ ὥραϊον πόσιμον ὕδωρ τοῦ ἁγίου Στρατηγού (39). Ἡ ἀρχαία κρήνη κεῖται ὀλίγον ὑψηλότερα τῆς σημερινῆς. Εἰς τὸ σημεῖον ὅπου διχάζεται ἡ κοιλὰς βλέπομεν κατόπιν τὴν ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας Καστελλιανῆς (40). ἄλλ' ἀφήνομεν τὴν πρὸς αὐτὴν κάτω φέρουσαν ὁδὸν καὶ στρεφόμεθα πρὸς ἄριστέρα, ἵνα φθάσωμεν εἰς τὸ διάσελον, ὅπερ συνδέει τὴν ἀκρόπολιν πρὸς τὰ βορείως κείμενα βουνά. Εἰς ἀμφότερα τὰ πλάγια τοῦ διασέλου τούτου σώζονται ἐρείπια ἀψίδων ῥωμαϊκῶν ὑδραγωγείων (41). ἐπὶ δὲ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ (42) καὶ ἐπὶ τοῦ βορείου ἐγγὺς ὑψώματος ἀνεσκάφησαν δύο ὀγκόλιθοι διάτρητοι, σημεῖα ὑδραγωγείου τῆς ἐποχῆς τῶν περγαμηνῶν βασιλέων.

τὸ ὕδωρ αὐτοῦ ἐφέρετο ὑπογείως διὰ μεταλλίνων σωλήνων μέχρι τοῦ ὕψους τῆς ἀκροπόλεως (ἴδε σελ. 30). Ἡ πίεσις ἀνεβίβαζεν ἐνταῦθα τὸ ὕδωρ εἰς ὕψος ὑπὲρ 150 μέτρων ἀπὸ τῶν προπόδων τοῦ βαΐθυτάτου τῶν μνημονευθέντων πλαγίων· τοῦτο εἶνε τὸ μέγιστον εἰς ἡμᾶς γνωστὸν τοιοῦτου εἴδους τεχνικὸν ἔργον τῆς ἑλληνο-ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος. Τὴν γνῶσιν δὲ ταύτην ὀφείλομεν εἰς τὸν κατ' ἐντολήν τῆς βερολινείου ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν ἐρευνήσαντα τὸ κατασκευάσμα Φρ. Γκραϊμπερ (Fr. Gräber), καὶ εἰς τὸν αὐτὸς ἐν ἔτει 1896 ἐξετάσαντα αὐτὸ Κάρολον Γκίμπελερ (Carl Giebler), ὅστις ἀνεῦρε καὶ τὴν πηγὴν τοῦ ὑδραγωγείου πρὸς βορρᾶν εἰς τὸ βουνὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου (τουρκιστὶ Σουτζιάκ) εἰς ὕψος ὀλίγον τι ἀνώτερον τῆς ἀκροπόλεως. Τὸ σύστημα τῶν ῥωμαϊκῶν ὑδραγωγείων ἠρευνήσαν μετὰ τὸν Γκραϊμπερ ὁ Ερνέστος Φαβρίκιος (Ernst Fabricius) καὶ λεπτομερῶς ἐν ἔτει 1898 ὁ Κάρολος Schuchhardt, ὅστις ἤδη ἐν ἔτει 1886 εἶχε καταδείξῃ ὅτι τὸ ὕδωρ ἐφέρετο ἐκ τοῦ ὄρους Μαδάρα. Ὅσοι δὲ βορειότερον ἀκολουθοῦμεν τὰ ὑδραγωγεῖα, τόσῳ καλλίτερον περιλαμβάνομεν διὰ τοῦ βλέμματος τὴν ἀκρόπολιν καὶ τόσῳ ὠραιότερα γίνεται ἡ θέα αὐτῆς, ἀνυψουμένης μεταξὺ τῶν δύο κοιλάδων τῶν ποταμίων ἐκ τῆς πεδιάδος τοῦ Καΐκου.

Ὅστις ἡμίσειαν μόνον ἡμέραν ἔχει νὰ διαθέσῃ πρὸς ταύτην τὴν ἐκδρομὴν, ἃς ἐπιστρέψῃ διὰ τοῦ μονοπατίου, ὅπερ φέρει κάτωθεν τοῦ μεγαλειτέρου ῥωμαϊκοῦ ὑδραγωγείου πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Σελινουῦντος περὶ τὸ δυτικὸν μέρος τῆς ἀκροπόλεως, διατέμνον σπουδαῖα λείψανα τῶν Εὐμενείων τειχῶν τῆς πόλεως (38) καὶ διευθυνόμενον κάτωθεν τοῦ κολοσσιαίου σωροῦ τῶν χωμάτων, ἅτινα ἐξήχθησαν ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς ἀκροπόλεως. Εἰς τὴν πόλιν

φθάνομεν ἐκ τοῦ μέρους, ὅπερ ὀνομάζεται Γουρνέλλια (44). Ἰδε σελ. 18.

Ἄλλ' ἀξίζει τὸν κόπον νὰ παρατείνῃ ὁ ἐπισκέπτης τὴν ἐκδρομὴν, ἀκολουθῶν τὴν μνημονευθεῖσαν πρὸς ἀνατολὰς ὁδὸν κατὰ μῆκος τοῦ ὑδραγωγείου βορείως πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ἣτις κεῖται πλησίον πηγῆς ἐντὸς πενκοφύτου κοιλάδος. Πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς μνημονευθείσης πηγῆς τοῦ διὰ πίεσεως ἀνιψομένου ὕδατος ἀφήνομεν τὴν πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ ἁγίου Γεωργίου κάμπτουςαν ὁδὸν παρὰ τὴν κρήνην Ἀκ-τσεσμέ καὶ στρεφόμεθα πρὸς τὰριστερά. Κατόπιν ἐπιστρέφοντες διὰ τοῦ αὐτοῦ μονοπατίου, δυνάμεθα νὰ γενθῶμεν (τροφὴν πρέπει νὰ παραλάβῃ τις μεθ' ἑαυτοῦ) παρὰ τὴν πηγὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου ὑπὸ τὴν μεγάλην πλάτανον ἣ ὁδὸς φέρει ἔπειτα πρὸς δυσμὰς εἰς τὴν κατωφέρειαν πρὸς τὸ στενὸν Καποῦ-χαγιά. Περαιτέρω ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Σελινούντος ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν Πέργαμον· εἰς τὴν ἐκδρομὴν ταυτὴν προτιμότερον εἶνε νὰ παραλάβωμεν ὁδηγόν.

II. Τὰ ἐρεῖπια τῆς κάτω πόλεως καὶ τῶν πέριξ.

(Σχέδιον II)

Τὸ περιφανέστατον διὰ τὸ μέγεθος κτίριον τῆς Περγάμου εἶνε ἡ λεγομένη Κιζιλ-ἄβλι (ἦτοι ξρυνθὰ στοά) (45). ὀνομάζεται συνήθως βασιλική, ἀλλὰ νῦν παραδέχονται ὅτι ἦτο βαλανεῖον (θέρμαι ῥωμαϊκαί). Σύγκειται ἐξ ἐπιμήκους διαμερίσματος καὶ ἐκ στρογγύλου θολωτοῦ ἑκατέρωθεν, ὧν τὸ ἕτερον σήμερον εἶνε ναῖδιον τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου. Τὸ ὅλον περιεβάλλετο ὑπὸ μεγαλοπρεποῦς κατασκευάσματος ἔτι περαιτέρω ἐκτεινομένου, ἐξ οὗ διεσώθησαν αἱ ἐπὶ τοῦ

Σελινοῦντος ἀψίδες, αἵτινες ἐχρησίμευον πρὸς ἐπέκτασιν τοῦ χώρου τοῦ κτιρίου, ὡς καὶ σημαντικὰ μέρη τοῦ περιβόλου αὐτοῦ ἰδίως κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Ἀγορᾶς. Τὸ κύριον οἰκοδόμημα σύγκειται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ πλίνθων ὀπτῶν καὶ παρεντεθειμένων στρώσεων μαρμάρου, ὃ δὲ περίβολος ἐκ μικρῶν ῥομβοειδῶν λίθων καὶ αἱ ἀψίδες αἱ ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ κατὰ μέτωπον ἐκατέρωθεν ἐκ κολοσσιαίων ὀρθογωνίων λίθων καὶ ἔσωθεν ἐκ μικρολίθων. Πάντα εἶνε ἔργα τῶν αὐτοκρατορικῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων.

Τρία ἄλλα ῥωμαϊκὰ ἐρεῖπια περιβάλλουσι τὰ ὑψώματα τοῦ τουρκικοῦ Μεγάλου νεκροταφείου (Κοτζιὰ - μεζαρλίκ) (46) πρὸς δυσμὰς τῆς πόλεως. Ταῦτα εἶνε τὰ ἐρεῖπια τοῦ θεάτρου (47), τοῦ ἀμφιθεάτρου (48) καὶ τοῦ ἵπποδρομίου (49)· τὰ τοῦ τελευταίου τούτου εἶνε ἐντελῶς ἀσπόμενα.

Ἐκ τῆς Κιζιὰ - ἀβλὶ διεκτινόμεθα κατὰ πρῶτον πρὸς τὸ θεάτρον (47). Τὸ κοῖλον τοῦ θεάτρου διακρίνεται ἔτι κατὰ τὴν κλιτὸν τοῦ βουνοῦ· ἐκ τοῦ κτίσματος δὲ σώζεται ἔτι τόξον ἐπὶ δύο ἐρεισμάτων, ὀνομαζόμενον Βαρὰν - καποῦ (ἦτοι κρημνισμένη πύλη). Ἐντεῦθεν ἐξόχως ὠραία εἶνε ἡ θεὰ πρὸς τὴν ἀκρόπολιν καὶ τὴν κάτω πόλιν.

Ἐκ τοῦ θεάτρου μεταβαίνομεν περὶ ἢ ἔφ' ἵππου ἔμπροσθεν τοῦ τουρκικοῦ στρατῶνος (50) πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ (51), ὅστις μεγάλην μὲν φήμην ἔχαιρεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι, σήμερον ὅμως ὀλίγιστα λείψανα σώζει. Ὅτε κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους ἐπεξετάθη ἐνταῦθα λαμπρὰ τῆς πόλεως συνοικία, ἡ πρὸς τὸ Ἀσκληπιεῖον ὁδὸς ἀπέκτησεν ὑπεράνωθεν ἑαυτῆς κτίσμα στηριζόμενον ἐπὶ ἐρεισμάτων, ὅπως περίπου σήμερον εἶνε ἡ ἐν Βονωνία (Bologna) πρὸς τὴν Madonna di S. Luca φέρουσα ὁδός· κατὰ μῆκος τῆς

όδοῦ σώζονται ἔτι ἐδῶ καὶ ἐκεῖ τῶν ἐρεισμάτων τούτων λείψανα. Ἐντὸς ἐνὸς τετάρτου περίπου τῆς ὥρας φθάνομεν εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ ἱεροῦ, ἐν οἷς ἀναγνωρίζομεν στρογγύλον κτίριον ἀγνώστου προορισμοῦ. Ὁ χώρος οὗτος δὲν ἡρευνήθη ἔτι. Τὸ ἀρχαῖον λουτρὸν ἐνθυμίζει νέα ὅλως διόλου δεξαμενὴ καλοῦ ὕδατος, κειμένη ἐν τῷ παρακειμένῳ κήπῳ. Πρὸς δυσμὰς κατὰ τὴν κλιτὺν τοῦ βουνοῦ βλέπομεν καταρράκτην ὑδραγωγείου ἀρχαίου, διοχετεύοντος σήμερον ἔτι τὸ ὕδωρ εἰς τὴν πόλιν ἐκ τοῦ Γκεϊκλί-δὰγ (βουνοῦ ἐλάφωv). Ἐκ τοῦ παρὰ τὸν καταρράκτην τοῦτον τόπου ἡ θέα εἶνε ὠραία.

Ἐπανερχόμενοι ἐκ τοῦ Ἀσκληπείου, διευθυνόμεθα διὰ τοῦ ἀμφιθεάτρου (48), τοῦ ὁποῦ πολὺ σπουδαῖα λείψανα σώζονται ἐν τῇ κοιλάδι ὀπισθεν τοῦ Μεγάλου νεκροταφείου. Ὑπὸ τὴν κοίστην εἰσάγεται ἡ καμαροτὴ τοῦ ποταμοῦ κοίτη, ἐξ οὗ καὶ τὸ σημεῖον τῶν ἐρειπίων ὄνομα Γκιούν-γκιορμές (ἡ ἡμέρα δὲν τὸ βλέπει).

Ἐξερχόμενοι ἐκ τῆς κοιλάδος τοῦ ἀμφιθεάτρου πρὸς τὸν Σελινούντα βλέπομεν βράχον κόγχας ἔχοντα ἀρχαίας, τὸν λεγόμενον Μερὰκ-τασὶ (λίθος θλίψεως) (52).

Ἐτι περαιτέρω ἐντὸς τῆς κοιλάδος τοῦ Σελινούντος καὶ παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην κεῖται ἐρείπιον τῶν ὑστέρων ῥωμαϊκῶν χρόνων (53)· εἰς τὸ τεῖχος αὐτοῦ σώζονται λείψανα ἐπιγραφῆς, ἧς τὰ γράμματα ἀποτελοῦσι πλίνθοι. Ἄλλο ῥωμαϊκὸν ἐρείπιον (54) ἐκ μεγάλων ὀρθογωνίων λίθων κεῖται ὀλίγον κατωτέρω καὶ ἀντικρὺ παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην. Ἐτι κατωτέρω, παρὰ τὸν ποταμὸν ἐπιστρέφοντες, φθάνομεν διὰ τῆς γεφύρας Οὐλοῦν-κιοπρὺν εἰς τὸ Οὐλοῦν-τζιαμί (μέγα τζιαμίον) (55), κτισθὲν ἐν ἔτει 801 τῆς Ἐγίρας (1398/99 μετὰ Χριστὸν) ὑπὸ Βαγεζίτ υἱοῦ τοῦ

Μουράτ, ἀξιοθέατον ἐν τῇ μεγαλοπρεπεῖ αὐτοῦ ἀπλότητι μικρά τινα μόνον αὐτοῦ μέρη φέρουσι κοσμήματα.

Ἐκ τοῦ τζιαμίου τούτου ἀνερχόμενοι εἰς τὴν ἑλληνικὴν συνοικίαν, φθάνομεν εἰς τὰ Γουρνέλλια (44) εἰς τοὺς πρόποδας τῆς ἀκροπόλεως. Ἐκτεταμέναι καμάραι, ὧν οἱ κατὰ τὸ πλεῖστον καλῶς σωζόμενοι χώροι χρησιμεύουσι σήμερον ὡς ἀποθήκαι, ὑποβαστάζουσιν ἄνδερρον, ὅπερ κατὰ τὸ πλεῖστον εἶνε ἀνοικτὴ πλατεῖα. Κατὰ τὸ πρόσθιον αὐτοῦ ἄκρον κεῖται μέγα ἑλληνικὸν καφενεῖον· ἐντεῦθεν ἀπολαμβάνει τις ὥραϊαν ἐπὶ τῆς πόλεως θέαν.

Εἰς τὰ περίξ τῆς κάτω πόλεως τὴν προσοχὴν ἐλκύουσι μεγάλοι τεχνητοὶ τύμβοι τῶν χρόνων τῶν βασιλέων. Ἐπισκέψεως ἄξιος εἶνε εἰς ἰδίους ἐξ αὐτῶν, ὁ Μὰλ-τεπὲ (λόφος θησαυροῦ) (56), παλαιστάτα τῆς πρὸς τὸ Δίκελι λεωφόρου. Διακρίνεται ἔτι ὁ οὐχὶ υψηλὸς περίβολος ὁ περικύκλῳ τὴν ῥίζαν τοῦ τύμβου. Εἰς τὴν βορρῆαν πλευρὰν προσίτης εἶνε ὁ ἐντὸς τοῦ τύμβου θάλαμος ὁ περιέχων τὸν τάφον. Ἐρποντες διερχόμεθα κατ' ἀρχὰς μικρὸν τι διάστημα καταχωσθέν, εἴτα δὲ διὰ μεγάλου δρόμου φθάνομεν εἰς τὸν πλαγίον χώρον, ὅπισθεν τοῦ ὁποίου κεῖνται τρεῖς θάλαμοι ὁ εἰς παρὰ τὸν ἄλλον. Πάντα ταῦτα εἶνε κάλλιστα τετειχισμένα διὰ λίθων ὀρθογωνίων, τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς ἀποτελουμένης ἐκ λίθων κοινῶν μετ' ἀμμοκονίας, καὶ θολωτά. Εἰς ἐπίσκεψιν αὐτῶν πρέπει νὰ φέρῃ τις φῶς.

Ἐκ τοῦ Μὰλ-τεπὲ διενθυνόμενοι πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν φθάνομεν ἐντὸς ἡμισείας ὥρας εἰς Ταμπάκ-λούτζια (λουτρὸν τῶν βυρσοδεψῶν). Θερμὴ πηγὴ μετεσκευάσθη ἐκεῖ ἐν τῇ ἀρχαιότητι εἰς λουτρόν, τοῦ ὁποίου οἱ στερεοὶ ἐξ ὀρθογωνίων λίθων τοῖχοι φαίνονται ἔτι ὑπὸ τὸ ἄνωθεν ἐποικοδομηθὲν τουρκικὸν κτίσμα.

Ἐντεῦθεν δυνάμεθα νὰ ἐπιστρέψωμεν διὰ τοῦ Ἀσκληπιείου (51), ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐξῆς σειρὰν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐπισκεφθῶμεν τὰ περιγραφέντα ἐρεῖπια: Κιζιλ - ἄβλι καὶ τὰ περὶ αὐτὸ (45), Μᾶλ - τεπέ (56), Ταμπὰκ-λούτζια, Ἀσκληπιεῖον (51), θέατρον (47), ἀμφιθέατρον (48), Μεράκ - τασὶ (52) καὶ τὰ λοιπὰ ἐρεῖπια ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Σελινουῦντος (53. 54), μέγα τζιαμίον (55) Γουρνέλλια (44). Ἐάν τις μάλιστα εἶνε ἔφιππος καὶ εἶνε βιαστικός, ἀρκεῖ ἡμίσεια ἡμέρα πρὸς τοῦτο. Ἀλλ' ὅταν ἔχῃ τις εἰς τὴν διάθεσίν του ὁλόκληρον ἡμέραν, προτιμότερον εἶνε ν' ἀναπαυθῇ τὴν μεσημβρίαν εἰς τὸν καταρράκτην τοῦ ὑδραγωγείου ὑπερθεῖν τοῦ Ἀσκληπιείου.

Ἐν τῇ κάτω πόλει σώζονται πολλά ἔτι λείψανα ῥωμαϊκῶν κτιρίων, ἀλλὰ τὰ πλεῖστα εἶνε ἥττον σπουδαῖα ἢ δυσπροσιτότερα τῶν εἰρημένων.

Ἀξίζει μίαν ἐπίσκεψιν καὶ ἡ μικρὰ συλλογὴ ἀρχαιοτήτων ἢ ἐν τῷ διοικητηρίῳ (κονάκ) τῷ κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς πόλεως ἀπὸ Δίκελι. Τὴν συλλογὴν ταύτην κατήρτισεν ὁ ὑπὸ τῆς διευθύνσεως τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορικοῦ μουσείου τεταγμένος ἐπιμελητὴς τῶν ἐν Περγάμῳ ἀρχαιοτήτων κ. Δημήτριος Τσολακίδης.

III. Τὰ ἐρεῖπια τῆς ἀκροπόλεως.

(Σχέδιον I)

Συνήθως προτιμᾶται τῶν συντομωτέρων ἀτραπῶν ἢ ἀρχαία ἔτι πλακόστρωτος κυρία ὁδός, εἰς ἣν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς συνοικίας φθάνει τις ἢ παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Θεοδώρων ἢ ἐκ τῆς ἐξωβρύσεως, κειμένης κατὰ τὴν ὁδὸν τὴν πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Κητείου. Ὁρῆμα ἀνερχομένη

φέρει εἰς τὴν ἀκρόπολιν. Μεταξὺ τῆς εἰρημένης ἐκκλησίας καὶ τῆς ἔξωβρύσεως, ἀμέσως κάτωθεν τοῦ ἄρμενιakoῦ νεκροταφείου, ἔκειτο ἡ κυρία πύλη τῆς ἐπὶ τῶν βασιλέων πόλεως (1).

Διὰ τῆς πύλης ταύτης, τῆς ὁποίας τὰ σημαντικὰ σωζόμενα λείψανα ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1900 ἐπανάληψιν τῶν ἀνασκαφῶν ὑπὸ τοῦ γερμανικοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἰνστιτούτου καὶ τὴν ὁποίαν δύνανται τις νὰ ἐπισκεφθῇ ἀδεία τοῦ ἐπιμελητοῦ τῶν ἀρχαιοτήτων (ἴδε σελ. 8), φθάνομεν κατὰ τὴν ἀνωφέρειαν, διερχόμενοι μεταξὺ τοῦ ἄρμενιakoῦ καὶ ἑλληνικοῦ νεκροταφείου, εἰς τὰ μεγάλα ἐρείπια ἀγορᾶς (2), ἥτις ἐκτίσθη ἐπὶ τῶν βασιλέων μετὰ τὴν ἐπὶ Εὐμένους ἐπέκτασιν τῆς πόλεως. Τὴν τετραγωνικὴν ἀνοικτὴν αὐτῆς πλατεῖαν, μέγεθος ἔχουσαν περίπου 80 x 50 μέτρων, περιέβαλλε στοὰ διώροφος, ἐξ ἧς διασώθησαν κίονων λείψανα κατὰ τὴν βορραινὴν καὶ δυτικὴν πλευρὰν. Ὀπισθεν τῆς στοᾶς ἔκειντο ἐργαστήρια. Δύο τοιαῦτα, κείμενα κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν, ἐπεσκευάσθησαν μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν καὶ νῦν χρησιμεύουσιν ὡς ἀποθήκη πρὸς φύλαξιν τῶν ἀρχαίων εὐρημάτων. Τὰς κλείδας κρατεῖ ὁ ἐπιμελητὴς τῶν ἀρχαιοτήτων. Τὸ μικρὸν τοῦτο μουσεῖον μένει ἀνοικτὸν Παρασκευὴν καὶ Κυριακὴν μετὰ μεσημβρίαν.

Προσωτέρω ἀπαντῶμεν κατὰ πρῶτον τὸ τεῖχος τοῦ περιβόλου, ῥωμαϊκῶν χρόνων, δεικνύον ἐπισκευὰς καὶ προσθήκας ἐκ τῶν βυζαντινῶν καὶ τουρκικῶν χρόνων. Ὑπερθεῖν τοῦ κατωτέρου μέρους τοῦ τεύχους τούτου, ὅπερ τὸ μέτωπον στρέφει πρὸς δυσμὰς καὶ τινὰς ἔχει μεταγενεστέρους πύργους, ἐκτείνεται ἀνδρῶν (3) κατὰ τὸ πλεῖστον ἔτι κατακχεωσμένον, οὗ ἡ πρώτη κατασκευὴ ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους τῶν βασιλέων· τοῦναντίον τὰ διὰ δοκιμαστικῆς

ἀπλῶς σκαφῆς ἐν μέρει ἀποκαλυφθέντα ἐπ' αὐτοῦ ἐρείπια ἀνήκουσιν εἰς κτίριον τοῦ δευτέρου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος, τὸ γυμνάσιον τῶν νέων. Ἀλλὰ τοὺς πλείστους ἐπισκέπτας δὲν θὰ ικανοποιήσῃ ἡ ὄψις τοῦ ἀνδῆρου τούτου.

Ἡ ὁδὸς καταλείπει αὐτὸ ὥς καὶ τὸ τεῖχος τοῦ περιβόλου πρὸς τὰριστερά, ἀνερχομένη πλησιέστερα τούτου πρὸς τὴν κορυφὴν. Ἀφοῦ διέλθωμεν παρὰ καμαρωτὴν εἴσοδον (4), ἣτις ἐσχετίζετο πρὸς τὸ γυμνάσιον, οὐχὶ πολὺ ἀπωτέρω παρατηροῦμεν εἰς ὀλίγην ἀπόστασιν πρὸς τὰριστερά τὸ ἐξ ὀρθογωνίων λίθων συγκείμενον κρηπίδωμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ (5), ἣτις ἐπομένως εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔκειτο ὀλίγον ὑψηλότερα τῆς σημερινῆς. Ἐντεῦθεν προσβλέποντες τὴν κορυφὴν, ἔχομεν πρῶτον ἐνώπιον ἡμῶν ἄνω περιζώνουσαν τὸ ὄρος σειρὰν λευκῶν σωρῶν χωμάτων, κατὰ τὸ ἀνατολικὸν δὲ ἄκρον αὐτῶν τὸ ὑπολειφθὲν μέρος τοῦ βασιλικοῦ τείχους (18), ἐξ οὗ προήλθον τὰ πρῶτα ἀνακαλυφθέντα γλυπτὰ τῆς Περγάμου (ἴδε σελ. 11, 26).

Μικρὸν πρὸ τῆς πρώτης πύλης (6) συμπίπτει πάλιν ἡ σημερινὴ ὁδὸς ἐντελῶς πρὸς τὴν ἀρχαίαν πλακόστρωτον. Ἀριστερὰ ἐν τῷ τείχει φαίνεται ἄνοιγμα, δι' οὗ δύνатаί τις νὰ κατέλθῃ εἰς ἀρχαῖον ἀπόπατον, τῆς ἐκ Πομπηίας γνωστῆς κατασκευῆς. Ἐνδοθεν τῆς πύλης ἡ ὁδὸς κάμπτει ἀποτόμως πρὸς νότον· ἀκολουθοῦντες αὐτὴν ἀπολαμβάνομεν τὴν ἐξ ἀποστάσεως θέαν πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ ἄνω Καΐκου μέχρι τῶν ὀρέων τῆς Σῶμα. Καὶ πάλιν δὲ κάμπτει ἡ ὁδὸς καὶ δὴ πρὸς δυσμὰς, διερχομένη κατὰ τὴν καμπὴν δευτέραν πύλην (7), ἣτις ὅμως μόλις διακρίνεται ἐκ τῶν θεμελίων της. Ἡ πύλη αὕτη ἀνῆκεν εἰς τὸν ὀλίγον μόνον ἔχνη καταλιπόντα περίβολον (8), ὅστις περιέβαλλε τὴν πόλιν κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῶν βασιλέων, πρὶν ἢ ὁ Εὐμένης Β΄

καταβιβάσῃ τὰ τεῖχη εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ βουνοῦ (σελ. 10).

Προχωροῦντες ἀμέσως ὀπισθεν τῆς πύλης ταύτης βήματά τινα πρὸς τὰριστερὰ τῆς ὁδοῦ, φθάνομεν εἰς τὰ τεῖχη μεγάλης τετραγωνικῆς δεξάμενης (9), ἣτις ἀρχικῶς ἐσκεπάζετο ὑπὸ θόλου βασταζομένου ὑπὸ ἐννέα στύλων· ἐκ τοῦ ἄκρου τοῦ χώρου τούτου τὸ βλέμμα ἐκτείνεται ἐπὶ τοῦ ἀνδῆρου τοῦ προμνημονευθέντος γυμνασίου καὶ ἐπέκεινα τῆς πόλεως πρὸς τὴν πεδιάδα τοῦ κάτω Καΐκου.

Ἀκολουθοῦντες ἔπειτα ἔτι προσωτέρω τὴν ὁδόν, δυνάμεθα ἐπὶ μικρὸν ν' ἀναπανθῶμεν εἰς τὴν θέσιν, ὅπου αὕτη κάμπει πρὸς τὸ βορειοδυτικὸν ἔγγυς τῶν ἀριστερόθεν παρακειμένων βράχων (10), οἵτινες ἔχουσιν ὁμαλὰς τὰς κορυφάς· διότι ἐντεῦθεν ἐξαιρετικῶς εὐραία εἶνε ἡ θέα ἐπὶ πάσης σχεδὸν τῆς πόλεως καὶ τῆς πεδιάδος μέχρι τῆς θαλάσσης· ὑπὸ τοῦς πόδας μᾶς δὲ ἔχομεν κατακρυφισμένον ἀνδῆρον (11), ὑποστηριζόμενον ἐμπροσθεν ὑπὸ ἀναλημμάτων τῆς ἐποχῆς τῶν βασιλέων. Δοκιμαστικῇ ἀνασκαφῇ ἀπεκάλυψεν ἐνταῦθα τὸ ἐπιστύλιον μικροῦ ἱεροῦ τῆς Δήμητρος. Ἡ θέσις, ἐξ ἧς ἀπολαμβάνομεν τὴν θεάν ταύτην, κεῖται ἐπὶ τῆς γραμμῆς ἐκείνου τοῦ περιβόλου τῶν πρώτων χρόνων τῶν βασιλέων (σελ. 10. 21), κατὰ μῆκος τοῦ ὁποίου ἐνδοθεν ἔφερεν ἡμᾶς ἡ ὁδὸς ἐκ τῆς τελευταίας πύλης μέχρις ἐνταῦθα· περαιτέρω δὲ κατὰ τὴν ἀνωφέρειαν κάμπει ἡ ὁδὸς πρὸς τὰ ἔσω καὶ περιστρεφομένη κατὰ μικρὸν πρὸς τὰ δεξιὰ ἀνέρχεται ὑψηλότερα. Ὅσῳ δὲ ὑψηλότερα ἀναβαίνομεν, τόσῳ καταφανέστερα γίνονται τὰ ἐρείπια τῆς ἀκροπόλεως ἄνω. Ἀριστερὰ εἰς τὸ ἄκρον φθάνει εἰς τὸ ἰσόπεδον τῆς ὁδοῦ ἡ κορυφὴ τὸξου ἐξ ὀρθογωνίων λίθων (12), ἐκ τοῦ σημείου δὲ τούτου ἡ θέα πάλιν εἶνε λίαν ἐλκυστικῇ. Διότι ἐντεῦθεν ὥς οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν τὸ βλέμμα περιλαμ-

βάνει τὰ ἐπὶ τῆς ὑψίστης κορυφῆς τῆς ἀκροπόλεως κείμενα μνημεῖα τῆς Περγάμου.

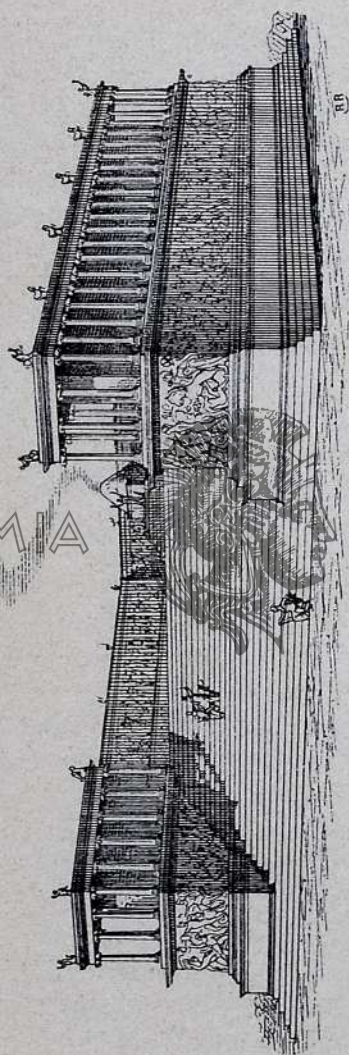
Ἐκ τοῦ σημείου τούτου ἄρχεται καὶ ὁ συνεχὴς χώρος τῶν ἀνασκαφῶν. Πρῶτα φαίνονται τὰ δύο σημερινὰ φυλακεῖα (13. 13). Ὑπεράνω δὲ τείχους ἕξ ὀρθογωνίων λίθων, διευθυνομένου πρὸς τὸ βορειανατολικὸν καὶ ἔμπροσθεν τῶν ὑπολειπομένων θεμελίων διπλῆς σειρᾶς δωματίων, τὰ ὁποῖα κεῖνται κατὰ μῆκος τοῦ τείχους καὶ ἄλλοτε ἔβλεπον πρὸς τὰ ἔνδον, φέρει ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἀγορὰν (14). Δεξιὰ τῆς εἰσόδου κεῖται τὸ πρῶτον φυλακεῖον, ὅπου δύναται τις νὰ ζητήσῃ συνοδόν.

Τὸ πρόσθιον μέρος τῆς ἀγορᾶς εἶνε πλατεῖα, συγκειμένη ἐκ δύο τετραγώνων προσκειμένων ἀλλήλοις κατ' ὀρθὴν γωνίαν. Εἰς τὸ ἄκρον τοῦ ἐνὸς πρὸς ὁρισμᾶς, ἦτοι ἀριστερόθεν ἡμῶν, ἔκειτο ὁ ναὸς τοῦ Λιανύσου (15), ἐνὸς τῶν πρωτεύοντων θεῶν τῆς Περγάμου, τὰ περικύρια τῆς ὁποίας καὶ σήμερον ἔτι παραγούσιν ὠραιότατας σταφυλὰς. Τὰ θεμέλια τοῦ ναοῦ, τοῦ ὁποίου πιθανώτατον τοὐλάχιστον εἶνε τὸ ὄνομα, διακρίνονται διὰ τῶν εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας προσφάτως στηθέντων σπονδύλων. Εἰς δὲ τὸ ἄκρον τοῦ ἄλλου πρὸς βορρᾶν ἐκτεινομένου τετραγώνου ἔκειτο μικρόν τι, ἀγνώστου ὀνομασίας μνημεῖον· ἐκ τοῦ βήθρου (16) αὐτοῦ, ὅπερ κοσμεῖται δι' ὠραίας κορωνίδος, μικρὸν μόνον μέρος κεῖται ἔτι κατὰ χώραν. Τὸ περίφραγμα τῆς ἀγορᾶς ἀπὸ τοῦ φυλακείου πρὸς τὰ δεξιὰ εἶνε νεωτάτης κατασκευῆς· τὰ ἐνταῦθα συγκεντρωθέντα μικρότερα εὐρήματα ὥς καὶ πᾶς ὁ τόπος τῶν ἀνασκαφῶν ἀφήνεται εἰς τὴν προστασίαν τῶν ἐπισκεπτῶν καὶ τῶν φυλάκων.

Τὸ πλακόστρωτον τῆς ἀγορᾶς φαίνεται εἰς διάφορα σημεῖα. Στὸ αὖ μετὰ τῆς μνημονευθείσης σειρᾶς τῶν δωμα-

τίων, ἅτινα ἦσαν ἐργαστήρια, περιέβαλλον τὴν ἀγορὰν δυτικῶς καὶ ἀνατολικῶς· ἀλλ' εἶνε κατεστραμμένοι μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν θεμελίων.

Δξιόθεν ἢ ἀριστερόθεν τοῦ μνημονευθέντος βάθρου ἀναβαίνομεν ἐπὶ τῆς ἀρχαίας κυρίας ὁδοῦ μέχρι τοῦ ἀριστερόθεν κειμένου ἐπιπέδου, ὅπερ εἶνε τεχνητῶς ἐξωμαλισμένον. Ἐκ τοῦ μέσου αὐτοῦ ἐγείρεται, ἐξ ὀρθογωνίων λίθων ὑποκιτρίνου τραχύτου συγκείμενον, τὸ κρηπίδωμα τοῦ κυριωτέρου μνημείου τῆς Περγάμου, τοῦ μεγάλου βωμοῦ (17). Ἐξ ὅλου τοῦ μαρμαρίνου κτιρίου, ὅπερ πολυτελῶς ποτε ἦτο κεκοσμημένον διὰ γλυπτῶν, εὗρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν δύο μόνον λίθοι τῶν βαθμίδων τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς κατὰ χώραν· ὁ εἷς μένει ἔτι εἰς τὴν θέσιν του. Πάντες οἱ λοιποὶ εἶχον ἀποσπασθῆαι ἀπὸ πολλοῦ καὶ ἀλλαχοῦ ἐντειχισθῆ· ἰδίως δὲ ἐγυετρίσθησαν εἰς ἐκεῖνα τὰ τεσσάρων μέτρων πάχος βίβλινον ἀντικρὺν τείχος (18), ὅπερ περιέβαλλε τὴν ἀγορὰν ἐκ δυσμῶν καὶ ἀνατολῶν, διευθυνόμενον ἐκεῖθεν μέχρι τῆς ἀποτόμου ἀνατολικῆς κλιτύος τοῦ βουνοῦ, ὅπου σώζεται ἔτι τὸ ἔσχατον αὐτοῦ τμήμα· ἀνεφέραμεν αὐτὸ ἀνερχόμενοι (σελ. 21). Πλὴν μόνου τοῦ ἔσχάτου τούτου τμήματος τὸ ἐν λόγῳ τεῖχος καθηρέθη ἐντελῶς λίθος πρὸς λίθον κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς δι' ἐργασίας βαρείας πολλῶν ἐτῶν· κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς ἀγορᾶς ἐπὶ τῆς κρηπίδος αὐτοῦ ἐγείρεται τὸ μεγαλύτερον τῶν δύο φυλακείων. Ἰδίως ἐκ τούτου τοῦ τείχους καὶ ἐκ τοῦ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν θεμελίων τοῦ βωμοῦ ἐκτεινομένου χώρου, ἔτι δὲ ἐκ τοῦ κάτωθεν τοῦ ἐπιπέδου τοῦ βωμοῦ πρὸς δυσμὰς κειμένου ἀνδῆρου ἀνεκτῆθησαν τὰ λείψανα ἐκεῖνα τοῦ βωμοῦ, τὰ ὅποια νῦν ἀπόκεινται ἐν τῷ ἐν Βερολίῳ βασιλικῷ μουσεῖῳ δι' αὐτῶν κατέστη δυνατὴ καὶ ἡ ἀναπαράστασις τῆς

Ο ΜΕΓΑΣ ΒΩΜΟΣ

(κατὰ τὴν ὑπὸ R. Böhm ἀναπαράστασιν).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ κτιρίου τούτου, ὡς δεικνύει ἡ ἀπέναντι ἀπεικόνισις.

Ἐκ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ὑπάρχουσι κατὰ χώραν πολλὰ τεμάχια, ἰδίως δὲ ἐπὶ τῆς βορείας βαθμίδος τῶν θεμελίων τοῦ βωμοῦ καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ.

Τὸ ὅλον κτίριον ἦτο ἐπίπεδον τετράπλευρον ὕψους 9 μέτρων, περιμέτρου δὲ 30 περίπου μέτρων· κλίμαξ 20 περίπου μέτρων τὸ πλάτος ἔφερεν ἐπ' αὐτοῦ ἐκ δυσμῶν, περιστρεφόμενου ἄνω ἐκ χαμηλῆς στοᾶς, ἧς οἱ κίονες ἦσαν ἰωνικοῦ ὀνυμοῦ ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου ἔκειτο ὁ κυρίως βωμός. Οἱ ἑξωτερικοὶ τοῖχοι τοῦ ἐπιπέδου ἐκοσμοῦντο διὰ ζώνης ἐξεχόντων ἀναγλύφων, παριστανόντων τὴν μάχην τῶν θεῶν καὶ γιγάντων· ἄνω δὲ καὶ ἔσῳθεν τῆς στοᾶς περιέθεε τὸν χώρον τοῦ κυρίως βωμοῦ δευτέρα μικροτέρα ζώνη ἀναγλύφων μετὰ παραστάσεων ἐκ τῆς περσικῆς μυθολογίας. Τὸ πολυτελὲς τοῦτο κτίριον ἐκτίσθη κατὰ τὸν χρόνον τῆς ὑψίστης ἀκμῆς τῆς περσικῆς βασιλείας ἐπὶ Εὐμένους Β' (197—159 πρὸ Χριστοῦ). Ὡς φαίνεται, ἐν τῇ Ἀποκαλύψει τοῦ Ἰωάννου (II 13) εἰς τὰ πρὸς τὸν Ἄγγελον τῆς ἐκκλησίας Περγάμου λεγόμενα ὑπὸ «τὸν θρόνον τοῦ Σατανᾶ» νοεῖται ὁ βωμός οὗτος.

Ἐπισκεπτόμενοι τὸν χώρον τοῦ βωμοῦ βλέπομεν ἐκ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου αὐτοῦ εἰς τὴν κατωφέρειαν τοῦ βουνοῦ καὶ ἄλλα μέρη τῶν ῥεπιείων, εἰς τὰ ὅποια θὰ ἔλθωμεν κατόπιν. Ἐπιστρέφοντες νῦν ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ μέχρι τοῦ ἀνωτάτου ὕψους τοῦ βουνοῦ, εὐρискόμεθα εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀρχαιοτάτης πόλεως, ὅπου ἐπὶ τῶν βασιλέων ὑποῦντο τὰ ἀνάκτορα τῶν Ἀτταλιδῶν. Ἐπὶ τῶν θεμελίων τῶν τειχῶν αὐτῆς προσετίθεντο ἐκ διαλειμμάτων μέχρι τῶν βυζαντινῶν καὶ τουρκικῶν χρόνων νέα καὶ πάλιν νέα τοιχώματα, τὰ ὅποια πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν ἐσώζοντο ἔτι σχεδὸν καθ' ὅλην τὴν περι-

φέρειαν, νῦν ὅμως ἐν μέρει μόνον ἔτι ἴστανται ἀνέπαφα. Πρὶν φθάσωμεν ἐπὶ τῆς κορυφῆς, καταλείπομεν δεξιόθεν καὶ ὀλίγον κάτωθεν τῆς ὁδοῦ τὰ λείψανα μεγάλου κτιρίου (19) τῶν χρόνων τῶν βασιλέων, τὸ ὁποῖον διὰ δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς ἐν μέρει μόνον ἀπεκαλύφθη.

Ἀποτόμως πρὸς τὰριστερὰ στρεφομένη διέρχεται ἡ ὁδὸς τὸν πυλῶνα, τοῦ ὁποίου ἡ ἐσωτερικὴ αὐλὴ (20) σώζει ἔτι ὅλον αὐτῆς τὸ πλακόστρωτον. Τοῦτο ἀκολουθοῦντες, στρεφόμεθα πρὸς τὰριστερὰ καὶ πέραν τῶν δυσδιακρίτων ἰχνῶν πύλης τινὸς φθάνομεν εἰς λίαν εὐρὺν χώρον, σώζοντα ὡσαύτως μεγάλα τμήματα τῆς ἀρχαίας πλακοστρώσεως, ἐν ᾧ ἔκειτο τὸ ἱερόν τῆς Ἀθηνᾶς νικηφόρου καὶ πολιάρχου (21).

Πορευόμενοι πρὸς δυσμὰς πρὸς τοῖχον μεμονωμένον ἄμφορον ἀπαντῶμεν ἐγγὺς τῆς προσόδου πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν ἐστραμμένης προβολῆς τοῦ βράχου τὸ καλῶς σωζόμενον θεμέλιον τοῦ ναοῦ σχήματος ἐπιμήκου, ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον διευθυνόμενον. Ἐκ τῶν πέριξ εὐρεθέντων λειψάνων ἀναγνωρίζομεν ὅτι τὸ κτίριον ἦτο δωρικὸ ὀρθοῦ καὶ ἐκ λίθου τραχύτου, χρόνων δὲ σχετικῶς παλαιῶν. Δὲν πρέπει νὰ παραλείψῃ τις νὰ προβῇ μέχρι τοῦ νοτίου ἄκρου τοῦ βράχου διότι ἐντεῦθεν ἐκτείνεται πολὺ μακρὰν ἡ θεὰ, σαφῶς δὲ διακρίνεται κάτω τὸ θεμέλιον τοῦ μεγάλου βωμοῦ.

Βορειανατολικῶς ἐγγίζουσι τὰ θεμέλια τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς τὰ καθαιρεθέντα ἐντελῶς λείψανα βυζαντινῆς ἐκκλησίας τοῦ ἔκτου αἰῶνος, διακρινόμενα ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν κοσμημάτων τῶν ἐπὶ τῆς θέσεως αὐτῆς πάλιν συναχθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν.

Μόλις ἐπὶ τῶν βασιλέων διεσκευάσθη εὐρὺς χώρος μετὰ στοῶν πέριξ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, ὅστις ἀπέκτησε

τότε νέαν λάμπιν ὥς ἐν τῶν ἀρχαιοτάτων καὶ περιφανεστάτων τῆς πόλεως ἱερῶν. Αἱ στοαὶ κατὰ τὴν βορείαν καὶ ἀνατολικὴν πλευρὰν ἦσαν διώροφου ὀπισθεν τοῦ ἄνω πατώματος τῆς βορείας ἔκειτο ἡ περιφνημος περγαμινὴ βιβλιοθήκη (22), τῶν δωματίων τῆς ὁποίας σώζονται ἔτι οἱ τοῖχοι ἐπὶ τοῦ ὀπισθεν ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου.

Ἐπιστρέφοντες ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν προαύλιον (20) τῆς ἀκροπόλεως, εὐρίσκομεν ἐντεῦθεν τὰ ἴχνη τῆς ἀρχαίας ἱκανῶς στενῆς κυρίας ὁδοῦ, ἣτις ἔφερε πρὸς βορρᾶν, καταλείπουσα ἀριστερόθεν τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τὴν βιβλιοθήκην. Διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης ἀνήρχοντο εἰς σημαντικὰ τινα οἰκήματα ἐπὶ τῆς στεφάνης τῆς ἀκροπόλεως, τῶν ὁποίων τὰ ὀλίγα λείψανα, καταστραμμένα τὸ πλεῖστον μέχρι καὶ τῶν θεμελίων, διακρίνονται κατὰ μῆκος ὅλου τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου.

Ὅπισθεν δεξαμενῆς πηγαίου ὕδατος, διασκευασθείσης κατὰ διαφόρους χρόνους, ἣτις κεῖται ἀμέσως παρὰ τὴν ὁδὸν ἀπέναντι τῶν ἀριστερόθεν τοίχων τῆς βιβλιοθήκης, στρεφόμεθα πρὸς τὰ δεξιὰ, ἵνα εὕρωμεν τὸ σχετικῶς καλλίτερον σωζόμενον οἶκημα (23). Τοῦτο ἦτο ἀναμφιβόλως ἀνάκτορον, κτισθὲν πιθανῶς ἐπὶ Εὐμένους Β'. Ἐκ τοῦ διαγράμματος αὐτοῦ κατανοοῦμεν εὐκόλως, ὅτι περὶ τὴν αὐλὴν ὑπῆρχε διάδρομος, ἔξ οὗ εἰσῆρχοντο εἰς διάφορα διαμερίσματα, ἐν μέρει μεγάλα· κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν καὶ τὴν νοτιανατολικὴν γωνίαν βλέπομεν ἔτι λείψανα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου καὶ τοίχων, οἵτινες εἶχον ἐπένδυσιν ἐκ μαρμάρου.

Ἐκ τοῦ ἀνακτόρου τούτου βλέπομεν πρὸς μεσημβρίαν σύμπλεγμα κτιρίων κείμενον ἐπὶ ἐπιπέδου πολὺ χαμηλοτέρου, προσитоῦ κάτωθεν ἀμέσως ἐκ τῆς αὐλῆς τοῦ πυλῶ-

νος τῆς ἀκροπόλεως (δεξιὰ). Κατά τινα αὐτόθι εὐρήματα ἐνταῦθα ἦσαν αἱ βασιλικαὶ ἀποθήκαι (24). Ἐν τινι χώρῳ σώζονται μεγάλοι πίθοι, διαλυόμενοι δυστιχῶς κατὰ μικρόν, οἵτινες ἦσαν δοχεῖα διαφόρων ὑλικῶν, καὶ εἰς ἄλλην θέσιν εὐρέθησαν πολλὰ τεμάχια ἀμφορέων οἴνου.

Ἐκ τῶν λοιπῶν κτιρίων ὁμοίου προορισμοῦ, τὰ ὅποια ἐπὶ ὑψηλοτέρου ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπιπέδου ἔκειντο κατὰ σειρὰν εἰς τὴν γραμμὴν τοῦ ἀνακτόρου, ὡσαύτως ἐκ δύο ἐν τῷ μεταξὺ κειμένων θεμελίων κτιρίων ἄλλου εἶδους, ὀλίγιστα μόνον λείψανα βλέπομεν. Καλῶς σώζεται ἓν τινι τῶν οἰκημάτων μόνον δεξαμενὴ (25), ἧς οἱ τοῖχοι σύγ- κεινται ἐξ ὀρθογωνίων ὀγκολίθων, ἡ δὲ καταπεσοῦσα ἐκ λιθίνων δοκῶν ὀροφὴ ἐβαστάζετο ὑπὸ τοῦ ἐν μέσῳ ὀρθοῦ σωζομένου ἔτι κίονος· ἔχῳρει 80 περίπου κυβικά μέτρα ὕδατος καὶ εἶνε ἡ μεγαλύτερη ἐκ τῶν λίαν πολυαριθμῶν δεξα- μενῶν, αἵτινες κείνται διεσκορπισμέναι ἐπὶ τοῦ βουνοῦ, ἐνθα ἦτο κτισμένη ἡ πόλις. Τὴν θέσιν αὐτῆς εὐρίσκομεν εὐκόλως ἐγγὺς τμήματος ὑψηλοῦ τοῦ τουρκικοῦ τείχους, πλησιέστατα ὑπὸ τὸ μέγιστον ὕψος τοῦ βράχου. Πιθανῶς ἡ δεξαμενὴ αὕτη ἐπληροῦτο ἐκ τοῦ ὕδατος τοῦ ὑδραγωγείου, ὅπερ ἐμνη- μονεῦθι ἐν σελ. 14· ἴδε καὶ κατωτέρω σελ. 30.

Τὸ ὑψηλὸν ἐπίπεδον, ἐφ' οὗ ἐγείρετο τὸ βορειότατον ἐκ τῶν παραρτημάτων τῶν ἀνακτόρων (26), περι- βάλλεται ἐκ δυσμῶν μὲν ὑπὸ τείχους μεταγενεστέρου ὑψη- λοῦ, ὀικοδομημένου ἐπὶ ἀρχαίου θεμελίου, ἐκ βορρᾶ δὲ ὑπὸ κολοσσιαίου τείχους ἐξ ὀρθογωνίων ὀγκολίθων, ἔχοντος ἔτι ἑξῶθεν κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ ὄρους ὕψος 14 περίπου μέτρων.

Τὸ τεῖχος τοῦτο δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν, ἐὰν διὰ τοῦ δῆγμα- τος αὐτοῦ κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν ἐξέλθωμεν εἰς τὴν τελευταίαν πρὸς βορρᾶν προβάλλουσαν γλῶσσαν τῆς ἀκρο-

πόλεως· ἡ θέσις αὕτη εἶνε ἡσυχος χλοερὸς χώρος, παρέχων θέαν πρὸς τὰς δύο κοιλάδας τῶν ποταμίων καὶ τὰ πέριξ ὄρη· ὁ λαὸς ὀνομάζει αὐτὴν «μπακτζέ (κῆπον) τῆς βασιλίσσας» (27).

Εἰς τὸ ἔσχατον αὐτῆς ἄκρον ἀνεσκάφη ὅλως ἀσήμαντόν τι θεμέλιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου πιθανῶς ἠγείρετο ὁ ναὸς τῆς Φαυστίνης (28), συζύγου τοῦ αὐτοκράτορος Μάρκου Αὐρηλίου. Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη αὐτοῦ εἶνε κατὰ τὸ πλεῖστον ἐντετειχισμένα βορειοδυτικῶς εἰς τὸ πλησίον τείχους τοῦ φρουρίου· ἵνα ἴδῃ τις κατὰ ποῖον περιεργον τρόπον ταῦτα εἶνε ἐντετειχισμένα, ἀνάγκη νὰ καταβῇ ὀλίγον ἔξω τοῦ τείχους πρὸς τὴν κλιτύν.

Εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ κήπου τῆς βασιλίσσας προεξέχουσι δύο συστάδες βράχων. Καταβαίνοντες περὶ τὴν μεγαλύτεράν αὐτῶν πρὸς ἀνατολὰς εἰς τὰ ἔξω ἀπαικτῶμεν τὰ εἰς τὸ μέγιστον ὕψος σωζόμενα λείψανα τοῦ μνημονευθέντος ὕδραγωγείου (29) (σελ. 14. 29). Σειραὶ διατρήτων λίθων αὐτοῦ ἀνεσκάφησαν δι' αὐτῶν διήρχοντο οἱ μετάλλινοι σωλῆνες, οἵτινες ὅμως ἀφῆρέθησαν, θραυσθέντων ἐπάνωθεν καὶ τῶν πλείστων λίθων. Ἡ ὑψίστη σειρὰ φέρει κατ' εὐθείαν γραμμὴν πρὸς τὰ ἄνω πρὸς τείχος λοξῶς εἰς τοὺς βράχους ἀνερχόμενον· ἐπὶ τοῦ τείχους τούτου ἀνήρχετο τὸ ὕδραγωγεῖον μέχρι τῆς κορυφῆς, ὅπου ὅμως ἔγνη αὐτοῦ μέχρι τοῦδε δὲν εὐρέθησαν. Ἐκ τοῦ ἀκροτάτου τούτου σημείου, τὸ ὁποῖον γνωρίζουσι νὰ δείξωσιν οἱ φύλακες τῆς ἀκροπόλεως (πρέπει νὰ ἐρωτήσῃ τις ποῦ εἶνε τὸ Σοῦ-γιολού, ἦτοι τὸ ὕδραγωγεῖον), βλέπομεν συνάμα πολὺ καλῶς τὰς περαιτέρω γραμμὰς τῶν ὕδραγωγείων πρὸς τὰ βόρεια ὄρη.

Ἐπιστρέφομεν νῦν εἰς τὴν ἀκρόπολιν ὅπισθεν τοῦ μεγάλου ἀναλήμματος καὶ δὴ εἰς τὸν χώρον τοῦ βορειοτάτου

ἀνακτόρου (26)· πρὸς μεσημβρίαν χαμηλώνει κλιμακῆδὸν ὁ χώρος οὗτος (τὰ ἐπίπεδα πάντα εἶχον οἰκήματα καὶ στοᾶς) καὶ τελευτᾷ εἰς ἐκτεταμένον ἄνδηρον (30), ὑποστηριζόμενον ὑπὸ ἀναλήμματος ἕξ ὀγκολίθων ὀρθογωνίων· ἐντεῦθεν ἡ θέα εἶνε εὐρυτάτη ἐπὶ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης.

Τὸ ἄνδηρον τοῦτο ὑπῆρχεν ἤδη ἐπὶ τῶν βασιλέων, ἀλλὰ δὲν ἔξετείνετο πρὸς μεσημβρίαν τόσον ὅσον τὴν σήμερον· τοῦτο ἔγινεν ἐπὶ Ρωμαίων δι' ἀψίδων. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τοῦ οὕτως ἐπεκταθέντος χώρου ἐκτίσθη ὁ κορινθιακοῦ θυμίου ναὸς τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ (98—117 μετὰ Χριστόν)· τὰ θεμέλια αὐτοῦ, βασταζόμενα ὑπὸ μεγάλων ἀψίδων ἕξ ὀρθογωνίων ὀγκολίθων, σώζονται ἔτι εἰς σημαντικὸν ὕψος, πολυάριθμα δὲ κολοσσιαῖα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐκ λευκοῦ μαρμάρου κεῖνται πέριξ. Πρὸς συμπληρώσιν τῶν κτισμάτων τούτων ἀποδομήθησαν πιθανῶς ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ (117—138 μετὰ Χριστόν) περὶ τὸν χώρον στοαί. Εἰς τὴν βορειανατολικὴν γωνίαν αὐτοῦ φαίνονται οἱ καταρρευσάντες λίθοι μνημείου τινός, ἦτο δὲ καὶ τοῦτο καὶ δεύτερόν τι ὁμοίως, ἀντιστοιχοῦν πρὸς ἐκεῖνο εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν, ἑξέδρα συνάμα καὶ βάθρον ἀνδριάντος. Τὸ πρῶτον κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς ἐπιγραφῆς ἐκτίσθη ὑπὸ Ἀττάλου Β' πρὶν ἔτι βασιλεύσῃ· νῦν ἀπόκειται ἐν τῷ βερολινεῖ μουσεῖῳ, μόνον δὲ τὸ θεμέλιον εὐρίσκεται κατὰ χώραν. Ἀμφότερα προέρχονται ἐκ τῆς ἐπὶ τῶν βασιλέων διακοσμήσεως τοῦ χώρου, ἂν καὶ τὸ πρῶτον ἐποποθετήθη μετὰ ταῦτα μόλις εἰς τὴν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸ ὅλον τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἱεροῦ θέσιν. Ἐκ τοῦ προσθίου ἄκρου τοῦ ἐπιπέδου (ἐπὶ τῶν ἀψίδων τῶν ἐκ μικρολίθων καὶ ἀμμοκονίας ἀπαιτεῖται προσοχή) φαίνεται ὁλόκληρος ἡ δυτικὴ πλευρὰ τῆς κλιτύος τῆς ἀκροπόλεως, ἣτις μένει καὶ ἡ τελευταία πρὸς ἐπίσκεψιν.

Ἀνατολικῶς τοῦ Τραϊανείου ἐκτείνεται μέχρις ὀπισθεν τῶν τειχῶν τῆς βιβλιοθήκης σχεδὸν τετραγωνικὸς χώρος, εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ὁποίου, κάτωθεν τῆς πρὸς τὰ ἀνάκτορα ἀνερχομένης ὁδοῦ, σώζονται λείψανα τῶν τοίχων κατοικιῶν ἢ ἐργαστηρίων (31). Ἐκ τοῦ χώρου τούτου μεταβαίνομεν νοτιοδυτικῶς κατὰ τὴν νοτιανατολικὴν γωνίαν τοῦ Τραϊανείου ὑπὲρ τὰς πλάκας ὁχετοῦ αὐθις εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς (21): ἀριστεροῦθεν ἀφήνομεν τὰ εἰς ὕψος περίπου πομπηϊανῶν τοίχων οἰκιῶν σωζόμενα λείψανα κατοικιῶν ἑλληνικῶν χρόνων. Παρὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ θεμελίου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς εὐρίσκεται ἡ εἴσοδος στενῆς ἀρχαίας κλίμακος· κάμπτουςα κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς τὰ κάτω εἶνε αὕτη λαξευτὴ ἐντὸς τοῦ βράχου. Κατερχόμενοι τὴν κλίμακα καὶ πρὶν ἐξέλθωμεν ἐκ τοῦ στενοῦ προσήϊου ἀνοίγιατος, εὐρισκόμεθα εἰς θέσιν ἐφ' ἧς αἰρῆς βλέπομεν ὅλον τὸ βάθος τῆς κοιλάδος τοῦ Σελινούντος. Ἐξερχόμενοι ἐντεῦθεν εὐρισκόμεθα ὑπεράνω τῶν ἀνωτάτων ἐδωλίων τοῦ θεάτρου (32), ὧν αἱ σειραὶ ὀγδοήκοντα οὔσαι τὸν ἀριθμὸν καὶ ὑπὸ τῶν συνήθων κλιμάκων καὶ διαζωμάτων διατεμνόμεναι φέρουσιν εἰς τὸ ἡμικύκλιον τῆς ὀρχήστρας. Πρὸ τῆς ὀρχήστρας κεῖται τὸ θεμέλιον τῆς σκηνῆς ἐπὶ ἀνδῆρου (33) ἐκτεινομένου ἑκατέρωθεν εἰς μῆκος, εἰς οὗ τὸ βόρειον ἄκρον (δεξιὰ) φαίνεται ἐρείπιον ναοῦ μετὰ κλίμακος ἔμπροσθεν (34). Ἐπάνωθεν ἀνέρχεται ἀποτόμως ὁ βράχος, ὑψηλὰ δὲ ἄνω προβάλλει τὸ κολοσσαῖον ἀνάλημμα τοῦ Τραϊανείου. Τὸ βλέμμα ἐκτείνεται πρὸς τὰ ἄριστερά μέχρι τῶν ἀπωτάτων ὄροσειρῶν πέραν τοῦ κόλπου τοῦ Τσιανταρλίκ.

Καταβαίνοντες τὰς κλίμακας τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου εὐρίσκομεν εἰς τὸ μέσον ὑπεράνω τοῦ κατωτάτου διαζώμα-

τος θεωρεῖον, πιθανῶς τὸ βασιλικόν, περιβαλλόμενον ἔτι ἐν μέρει ὑπὸ τῶν μαρμαρίνων αὐτοῦ τοίχων. Ὅμοια εὐρυθυεῖσα θέσις, κατὰ τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν τῆς ὁποίας εἰς χρόνους μεταγενεστέρους ἐστήθη ἀνδριάς, εὐρίσκεται κατωτέρω, ἀμέσως ὑπεράνω τῆς ὀρχήστρας. Ἡ σκηνή, ἥτις κατ' εὐθειαν γραμμὴν ἀποκόπτει τὴν ὀρχήστραν πρὸς δυσμὰς, κατεσκευάσθη ὅτε διεσκευάσθη τὸ θέατρον, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ μέγιστον μέρος τῶν ἐδωλίων μετεβλήθη ἐπὶ τοιαύτης τινὸς διασκευῆς ἐντελῶς. Ἡ ἀρχικὴ σκηνή ἦτο ξύλινον παράπηγμα, τοῦ ὁποίου αἱ ὀρθαὶ δοκοὶ ἐφηρμόζοντο εἰς τὰς καὶ σήμερον ἔτι σωζομένας ὁπὰς τοῦ δαπέδου· ὅταν ἀφηρεῖτο τὸ παράπηγμα, αἱ ὁπαὶ ἐσπεύζοντο καὶ τὸ ἀνδρόν ἐπομένως ἦτο ἐλεύθερον κατ' ὅλην του τὴν ἑκτασιν. Τὸ ἀνδρόν τοῦτο ἔχει μῆκος 216 μέτρων ἀπὸ τοῦ νοτίου ἄκρου, ὅπου νῦν τὴν εἰσόδον σχηματίζει τὸ ἐρείπιον πύλης ὑστέρων ῥωμαϊκῶν χρόνων, μέχρι τοῦ βορείου ἄκρου, ὅπου ἀνερχόμεθα τὴν κλίμακα πρὸς τὸν μνημονευθέντα ναόν (34). Τὸ κολοσσιαῖον κτίσμα τοῦ ἀνδρήρου τούτου (33), ὡς καὶ τὸ θέατρον καὶ ὁ ναός, ἀρχικῶς ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τῶν βασιλέων· στηρίζεται ἐπὶ συστήματος ἰσχυρῶν ἀναλημμάτων ἐξ ὀρθογωνίων ὀγκολίθων. Διώροφα οἰκοδομήματα, ἐπάλληλα καὶ πρὸς τὰ ἔξω ἀνοιγόμενα ἔκκειντο ἐν αὐτῷ· τὸ κάτω πάτωμα ἐπὶ τοῦ νοτίου ἡμίσεος ἦτο προσιτὸν ἐξ ἀνδρήρου προεκβεβλημένου ἐνταῦθα ἔτι μᾶλλον ὑπεράνω δὲ τοῦ ἄνω πατώματος ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀνδρήρου κατ' ἅπαν τὸ μῆκος ἐξετείνετο στοᾶ πρὸς τὰ ἔσω βλέπουσα· ἐν αὐτῇ ἦσαν πιθανῶς ἐργαστήρια καὶ τὰ τοιαῦτα.

Κλίμαξ ἐντελῶς νῦν κατεστραμμένη ἐχρησίμευε πρὸς συγκοινωνίαν τοῦ ἀνδρήρου μετὰ τῆς ἀγορᾶς νοτίως, ἀμέσως ὀπισθεν τῆς μνημονευθείσης μεταγενεστέρας εἰσόδου,

διά τινος ὁδοῦ ἄνω ἀποληγούσης παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Διονύσου. Εἰς τοὺς δύο τούτους τόπους, τὴν ἀγορὰν καὶ τὸ θέατρον, ἐπεκράτει βεβαίως ἡ μεγίστη κίνησις κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἐορτῶν καὶ τῆς ἀγορᾶς.

Ἀναζητοῦμεν νῦν τὸν κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ἀνδῆρου κείμενον ἰωνικὸν ναόν (34). Ἐμπροσθεν αὐτοῦ σώζεται τὸ ἐπίμηκες κρηπίδωμα βωμοῦ. Ἐπὶ 25 βαθμίδων ἀναβαίνομεν εἰς τὸν ναόν, εἰσερχόμεθα εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ἑξαστύλου ποτὲ προνάου, ἔπειτα δὲ παρὰ τὴν σωζομένην ἔτι πλουσίως κεκοσμημένην παραστάδα εἰς τὸν σηκόν. Εἰς τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν αὐτοῦ ἐν τῷ μέσῳ σύνοπτος εἶνε ἡ θέσις τοῦ ἀγάλματος τοῦ θεοῦ.

Τὰ λείψανα τοῦ ναοῦ φέρουσι σαφῆ τὰ ἔχνη κτισμάτων δύο περιόδων. Ἀνηγέρθη ἐπὶ τῶν βασιλέων, δὲν γνωρίζομεν εἰς τίνα θεόν, ἴσως εἰς τοὺς ἀποθεωθέντας βασιλεῖς. Ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ τούτου κτιρίου σώζονται πλὴν τῶν θεμελίων καὶ τῆς κλίμακος τρεῖς τοῖχοι μόνον μετὰ τῆς κορωνίδος τῆς κρηπίδος, ἥτις εἶνε πολὺ ὥρατα καὶ κατὰ τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν διεσώθη καλῶς· ἐκ τοῦ αὐτοῦ κτιρίου προσέρχονται καὶ ἄλλοι τινὲς λίθοι διεσπαρμένοι μετὰ τῶν μαρμαρίνων λειψάνων. Ἄλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν λίθων τούτων ὡς διακρίνει τις ἐκ τῶν ἀκόμψων κοσμημάτων, προσέρχονται ἐκ ῥωμαϊκῆς διασκευῆς τοῦ κτιρίου ἐκτεινομένης κατ' ἅπαν τὸ μέτωπον· οὕτω διασκευασθὲν τοῦτο εἶχεν ἀφιερωθῆν ὡς ναὸς εἰς τὸν αὐτοκράτορα Καρακάλλον (211—217 μετὰ Χριστόν), ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς, ἥς ἐξηφανίσθησαν μὲν τὰ χαλκᾶ γράμματα, ἔμειναν ὅμως αἱ ὀπαὶ εἰς τὸ ἐπιστύλιον, εἰς τὰς ὁποίας ἦσαν στερεωμένα ἐκεῖνα. Ἄλλ' ἱκανοὶ τῶν ἐν λόγῳ λίθων κατέπεσαν καὶ ἐκ τοῦ ὑπεράνωθεν Τραϊανείου.

Ἐκ τῆς προστάσεως τοῦ ἰωνικοῦ ναοῦ βλέπομεν τὰ ἐδώ-

λια τοῦ θεάτρου (32) ἀνερχόμενα ἐκ τοῦ ἀνδῆρου, ὑψηλὰ δὲ ὑπὲρ αὐτὰ σειρὰν ἔρεισμάτων μετ' ἐπικαθημένου μεταγενεστέρου τοίχου, ἅτινα περιέβαλον τὸ ἄνω μέρος τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου. Ὅπισθεν κεῖται τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς (21). Περαιτέρω ὀλίγον χαμηλότερα κεῖται τὸ ἐπίπεδον τοῦ βωμοῦ (17) πλησίον ἐνὸς τῶν φυλακείων κτισμένου ἐπὶ τῆς προσεχούσης νοτιοδυτικῆς γωνίας αὐτοῦ.

Καταβαίνοντες τὰς βαθμίδας τοῦ ναοῦ καὶ διὰ τῆς ὁρχήστρας τοῦ θεάτρου διερχόμενοι πρὸς μεσημβρίαν τὸ ἀνδῆρον, ἀπαντῶμεν πέραν τοῦ θεάτρου ἀριστερόθεν εἰς τὴν κλιτὺν τὰ λείψανα ἀρχαίου κτιρίου ἀνήκοντος πιθανῶς εἰς τὸν θεατρικὸν θίασον τῶν Ἀπολλιστῶν, ὁμοίως δὲ τὰ λείψανα βυζαντινῆς ἐκκλησίας (35) καὶ τάφον χριστιανικὸν λαξευτὸν εἰς τὸν βράχον.

Τέλος παρευόμεθα ὑπὸ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τῆς ἀγορᾶς (14), ὅπου τὰ ἀνάθηματά διαφόρων ἐποχῶν ἔξ ὀγκολίδων ὀρθογωνίων ὡσαύτα συνηρμοσμένων σῶζονται πολὺ καλῶς, καὶ χωροῦντες περαιτέρω ἐπὶ στενῆς ἀτραποῦ παρὰ τὰ πλάγια τῶν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν χωμάτων ἀπαντῶμεν πάλιν τὴν πλακόστρωτον ὁδόν, δι' ἧς ἀνῆλθομεν.

Ἀφοῦ ἐγνωρίσαμεν ἤδη ἐν ἑκαστῷ τῶν λειψάνων τῶν κτιρίων, δυνάμεθα νῦν ἐκ τοῦ τόξου τοῦ ἐξ ὀγκολίδων ὀρθογωνίων (12), ὅπερ ἀνερχόμενοι παρατηρήσαμεν μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τῆς ὁδοῦ ἀνυψούμενον (σελ. 22), νὰ ἐπισκοπήσωμεν τὴν γενικὴν εἰκόνα τῶν ἔρειπίων. Ποίαν ὅμως ἐντύπωσιν ἐπροξένουν εἰς τὸν θεατὴν τὰ δι' ἐπιτυχούς χρησιμοποίησεως τοῦ ἐδάφους περὶ τὸ θέατρον καὶ τὴν βάσιν τοῦ κολοσσιαίου ἀνδῆρου αὐτοῦ διατεταγμένα σῶα κτίρια τῆς λαμπρᾶς ἐποχῆς τῆς πόλεως, δυνάμεθα νὰ φαντασιώμεν μόνον. Ἴσως δὲ θελκτικωτέρα ἦτο ἡ ἐντύπωσις αὕτη, πρὶν

ἢ κτισθῇ τὸ Τραϊάνειον, τὸ ὁποῖον ἐπὶ κορυφῆς τοῦ συνόλου ἀνιψώθη ὑπὲρ πάντα τὰ ἄλλα ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἀναλήμματος. Ἡ παράδοσις, ἣν ἐπικυρώνει ἡ ἐξέτασις τῶν ἐρειπίων, ἀποδίδει εἰς τὸν βασιλέα Εὐμένη Β' τὰ σπουδαιότατα κτίρια. Εἰς τὸ ἐνιαῖον δὲ αὐτοῦ οἰκοδομικὸν σχέδιον πρέπει κυρίως ν' ἀποδοθῇ ἡ μεγαλοπρεπὴς ἐντύπωσις, ἣν καὶ αὐτὰ τὰ ἐρείπια σήμερον προξενοῦσι.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Γνωστὸν Γνωστὸν, 17

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

007000023179

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ